

Det Radikale Venstre og Sydslesvig

En genforening forpurre

- af Adam Wagner

Jeg håber, historien til sin tid ikke vil sige, at vi af skræk eller anden årsag undlod at gøre det rigtige, men at det kan siges om vort slægtled, at det ikke forspildte de muligheder, som forholdene efter den store krig afgav.

(Knud Kristensen; tale i Lyngby 1945)

I 1920 stemte den nordlige del af Sønderjylland, det såkaldte Nordslesvig, sig hjem til Danmark. At Flensborg ikke blev dansk ved den lejlighed, er de fleste jo nok klar over; at Flensborg måske kunne være blevet dansk, men at den radikale regering modarbejdede dette, er også en kendt sag for mange. Hvad færre tænker over, er, at Danmark havde en endnu bedre mulighed for at få Flensborg hjem 25 år senere, nemlig efter Anden Verdenskrig. Ja, ikke bare Flensborg, men også resten af Sønderjylland, det såkaldte Sydslesvig, kunne være blevet dansk igen oven i købet med den hjemmehørende befolknings tilslutning; men atter forsøgte Det Radikale Venstre at forhindre dette. Med held. Derfor er Flensborg tysk; derfor er historiske steder som Danevirke og Hedeby, købstæder som Slesvig og Husum, landsbyer som Satrup og Husby og slotte som Gottorp og Lyksborg alle sammen tyske.

Denne artikel handler om de radikales indsats for at forhindre ikke bare en grænseændring, men også en grænseændring som følge af en folkeafstemning, efter Anden Verdenskrig. Først skal der dog kastes lidt lys bagud, så man kan ane forhistorien: At de radikales modstand mod en sydligere grænse end den nuværende stammer fra genforeningsrøret efter Første Verdenskrig. Allerede før

Adam Wagner

1920 havde de radikale nemlig lagt sig fast på, hvad der én gang for alle burde være Danmarks grænse mod Tyskland.¹

INDEN GENFORENINGEN

Det er en af historiens mærkelige tilfældigheder, at det blev en radikal regering – C.Th.Zahles andet ministerium (1913-20) – der fik æren for Genforeningen i 1920. Mærkelig, fordi Det radikale Venstre lige siden sin dannelse i 1905 havde udvist en udtalt mangel på interesse for den sønderjyske sag og for de aktive, danske sønderjyder. Blandt partiets ledelse var der endog en udtalt lede ved den betydelige plads, det sønderjyske spørgsmål optog i den danske diskussion både på ting og i almenheden. Selv Peter Munch, indenrigsminister i det første ministerium Zahle (1909-10) og forsvarsminister i det andet, der i sin ungdom brændte hedt for denne sag, nedtonede som minister spørgsmålet pga. sin radikalt betingede forsvarspolitiske indstilling, som var, at Danmark alene kunne undgå en tysk besættelse ved at være afvæbnet og strengt neutralt; og netop den danske optagethed af Sønderjyllands skæbne og håbet om en genforening kunne skade Danmarks forhold til Tyskland og ønskedes derfor nedtonet.

Den radikale regerings handlemåde op til Genforeningen viste også gang på gang, at opretholdelsen af et godt forhold til Tyskland var vigtigere end selve genforeningen med de tabte landsdele.

Regeringen havde allerede inden Genforeningen lagt sig fast på, hvilken rigsgrænse den ønskede mod syd, nemlig den såkaldte Clausen-linje. Clausen-linjen var udarbejdet i 1890'erne af historikeren H. V. Clausen efter nøje studier i Sønderjylland og gik gennem landsdelen fra kyst til kyst, nord om Flensborg og syd om Tønder, og var et forslag til en rigsgrænse, der tog hensyn dels til befolkningens sindelag og dels til praktiske forhold. Clausen opfattede dog selv forslaget som den allernordligste grænse, Danmark kunne godtage. Den radikale

¹ Nærværende artikel kan læses som en fortsættelse af artiklen: ADAM WAGNER: 'Det Radikale Venstre og Sønderjylland indtil Genforeningen i 1920 – nogle strejflys' *Nomos* 3:2 (temanummer om Det Radikale Venstre). Frederiksberg 2005, s. 7-30. Se denne for en mere uddybet fremstilling af de radikales sønderjyske politik indtil 1920.

Det Radikale Venstre og Sydslesvig

regering overtog ideen, men opfattede linjen som det sydligste, man kunne godtage – af hensyn til Tyskland.

Oftentimes får Det Radikale Venstre – eller tager selv – æren for i forbindelse med Genforeningen at have været forkæmper for princippet om folkenes selvbestemmelsesret. Oprindeligt havde den radikale regering dog slet ikke ønsket en folkeafstemning, men blot en dansk-tysk overenskomst om en ny grænsedragning. Da de radikale tilsluttede sig ideen om folkeafstemning, skete det i et forsøg på at opnå enighed på rigsdagen om Danmarks stilling i det sønderjyske spørgsmål – og forslaget om at tilslutte sig princippet om folkenes selvbestemmelsesret kom fra de konservative. De radikales tilslutning hertil var altså en del af et kompromis.

Faren, set fra en radikal synsvinkel, var naturligvis, at man med en afstemning ikke kunne styre, hvor grænsen skulle trækkes; man kunne således »risikere« at få en grænse, der lå sydligere end Clausen-linjen. Derfor blev Scavenius vred, da sønderjyderne selv ønskede afstemning i områder lige syd for Clausen-linjen, fx i Flensborg. Dog godtog regeringen dette af hensyn til den danske husfred. Til gengæld greb regeringen omgående ind, da ententen, krigens sejrende magter, havde besluttet, at der også skulle stemmes syd for Flensborg (fx i Slesvig og Husum), og det lykkedes den at få afskaffet dette afstemningsområde igen. Det eneste tidspunkt, hvor de radikale kan siges at have stået stejlt på selvbestemmelsesretten, var, da afstemningsresultatet i Flensborg viste et tysk flertal. Da stod regeringen fast på, at byen ikke skulle blive dansk igen, heller ikke hvis ententen alligevel ville tilbyde Danmark byen. Alene denne insisteren på selvbestemmelsesretten, da den var til tysk fordel, ligger til grund for myten om de radikale som tilhængere af princippet om folkenes selvbestemmelsesret.

For de radikale lå linjen fast, og det var Clausen-linjen, trukket allerede i 1890'erne. Samme dag kong Christian X havde afsat det radikale ministerium (29/3 1920), blev den radikale udenrigsminister, Erik Scavenius, spurgt, hvad der nu ville ske i grænsespørgsmålet. Hans svar var: »Grænsen ligger fast«. Dette blev et politisk mål for Det Radikale Venstre.

Adam Wagner

TIDEN EFTER GENFORENINGEN

I 1920 blev grænsen i høj grad trukket, som de radikale ville det. Den radikale løsning af grænsespørgsmålet kunne dog ikke fjerne, men kun – om end betydeligt – dæmpe videregående danske genforeningsønsker, al den stund der stadig var et mindretal syd for grænsen og oven i købet et mindretal, som i de egne stod stærkere, end det havde gjort før Første Verdenskrig.

Så længe der var et dansk mindretal af en vis størrelse, var der grobund for danske ønsker om en genforening også med resten af Sønderjylland. En naturlig konsekvens heraf var det således, at den radikale regering inden dens afgang ønskede dette mindretals forsvinden. Allerede den 20. marts 1920 – kun seks dage efter afstemningen i den anden afstemningszone indbefattende Flensborg – udsendte Erik Scavenius et cirkulære til brug for de danske gesandter. Heri afvistest for det første tanken om indlemmelse af denne zone i Danmark. For det andet hed det, at målet skulle være, »at begge minoriteter [både den tyske og den danske *forf.*] efterhånden formindskedes så meget som muligt, således at der bliver en ren national grænse, og der bør fra dansk side ydes de danske minoriteter økonomisk og anden støtte, for så vidt de måtte ønske at forlægge deres bopæl til Danmark.«² Det danske mindretals forsvinden var målet. Økonomisk støtte til afvandring skulle bidrage hertil.

Scavenius fastholdt denne radikale politik, da han allerede i 1920 kastede sig ind i valgkamp for Det Radikale Venstre; noget han ikke havde beskæftiget sig med før. I en tale holdt ved en festmiddag i forbindelse med det radikale landsmøde i Sønderborg i 1921 udtalte Scavenius, at »det danske folk har været enigt om at støtte den virkelige danskhed, der findes i Mellemslesvig,³ men det store flertal nærer intet ønske om at trænge ind på tysk område.«⁴ Hvad der nærmere mentes hermed, uddybede Scavenius fjorten dage senere: »Jeg taler om de tyske

² Citeret efter: TROELS FINK: *Da Sønderjylland blev delt 1918-1920*. Bind 1-3. Tønder 1978-79. Her bd. 3, s. 58f.

³ Mellemslesvig svarer til anden afstemningszone fra 1920; altså det nordligste af Sydslesvig.

⁴ Citeret efter: VIGGO SJØQVIST: *Erik Scavenius. Danmarks udenrigsminister under to verdenskrige. Statsminister 1942-1945*. Bind 1-2. Danmark 1973. Her bd. 2, s. 17.

Det Radikale Venstre og Sydslesvig

sydslesvigere (i Mellemlesvig), der skal gøres til danske og støttes som sådanne.«⁵ Det var ganske klart, at Scavenius' holdning stadig var, at der var enkelte, der var »virkelige« danske syd for den ny rigsgrænse, mens de andre var tyske og i øvrigt skulle forblive sådanne; altså en direkte modvilje mod at styrke danskheden syd for grænsen. De familier, der engang var ophørt at være aktivt dansksindede, kunne ikke atter blive »virkelige« danske. Som Scavenius' biograf, Viggo Sjøqvist, konkluderer i den anledning: »Det var åbenbart [Scavenius'] mening, at den situation, det danske mindretal befandt sig i ved grænsedragningen i 1920, skulle fastfrysnes. Der måtte ikke gøres noget kulturelt eller politisk arbejde, der kunne ændre status quo. Konsekvensen af kravet om en fastfrysning betød i virkeligheden, at mindretallet ville være dømt til at gå tilbage i antal og indflydelse. Men dette var sandsynligvis også hans inderste mening.« Denne tolkning bekræftes – udover at den ligger fint i tråd med regeringens cirkulære af 20. marts 1920 – af disse ord fra Scavenius' tale ved landsmødet i Sønderborg: »med tiden vil disse mindretal forstå, at de kan ikke flytte grænsen, og at de, hvis de ikke kan finde sig til rette med forholdene, må flytte selv.«

Denne indstilling var i det hele taget Det Radikale Venstres. Allerede i genforeningsåret under finanslovsdebatten i 1920 forsøgte Det Radikale Venstre i folketinget at presse Venstre-regeringen til at udtale, at grænsen lå fast; altså at den ikke skulle flyttes, hvorfor også et arbejde for danskhedens udbredelse måtte være meningsløst.⁶ At Venstre-regeringen derfor af gode grunde forsøgte at undslå sig, fik ikke de radikale til at give op. Regeringen udtalte, at den ville respektere grænsen som den nu engang gældende, men dette var ikke nok for de radikale. Ove Rode, der havde været indenrigsminister i det andet ministerium Zahle, førte an og ville have besked, om regeringen »absolut uden forbehold« ville holde fast ved den nye grænse.⁷ Vedholdende udæskedes regeringen, der til sidst måtte svare, at regeringen »respekterede« den nye grænse. Som Neergaard formulerede det for

⁵ Sammesteds.

⁶ JOHAN PETER NOACK: *Det danske mindretal i Sydslesvig 1920-1945*. Bind 1-2. Haderslev 1989. Her bd. 1, s. 109.

⁷ Samme s. 110.

Adam Wagner

Venstres rigsdagsgruppe: »Ingen dansk regering kunne give andet svar – selv om man personlig kunne nære ønsker m.h.t. fremtidens udvikling«. ⁸ Netop dette har de radikale naturligvis vidst, men i stedet for at gå på listesko for ikke ved en udæskning at spænde ben for arbejdet for danskheden syd for grænsen, pressede de altså på, indtil regeringen måtte give sig og i realiteten tilslutte sig den radikale politik: At grænsen lå fast; og at den til stadighed skulle ligge fast, hvorved også alt arbejde for danskheden, der mange steder var begyndt med friske kræfter i forbindelse med selve afstemningen, gjordes udsigtsløst.

Ove Rode uddybede det radikale standpunkt i en tale 5. februar 1921 i Aabenraa: »Vi må stå fast på den opfattelse, at grænsen ligger fast. Det har de to afstemninger vist. Og alle forsøg på at rokke herved såvel fra tysk som fra dansk side må vi møde med modstand.« ⁹ At afstemningerne viste, at grænsen lå fast, kan jo i sagens natur ikke være sandt; afstemningerne kunne højst vise, hvor sindelagsgrænsen gik i 1920. At denne skulle fastfryses var derimod et politisk program, som altså var de radikales. Henvisningen til afstemningerne skulle naturligvis give sagen et skær af legitimitet, idet der således kunne henvises til folkenes selvbestemmelsesret, men for at det vedvarende skulle have politisk virkning, måtte det naturligvis undgås, at sindelagsgrænsen efterfølgende flyttede sig; dette var naturligvis, hvad det danske mindretal ville arbejde hen imod, og altså hvad Det Radikale Venstre ville forpurre. Derfor modsatte partiet sig følgerigtigt, at der blev givet støtte til det politiske arbejde syd for grænsen; kun det kulturelle arbejde måtte støttes. Dog var dette i sig selv en balancegang. Dybest set ville alene det kulturelle arbejde tjene til ikke bare mindretallets opretholdelse, men også potentielt til dets forøgelse. Enhver udbygning af mindretallets institutioner og enhver udbredelse af dets virkeområde kunne i virkeligheden kun have som mål at styrke mindretallet, og da mindretallets ledelse i den sidste ende anså målet for denne styrkelse at være en omgørelse af resultatet i 1920, kunne de radikale med deres kulturelle støtte ikke undgå at tjene mindretallets politiske sag. I hvert fald var det, at de radikale nu ikke blot ville tjene dem fra mindretallet, der ønskede at rejse til Danmark, men tillige dem, der

⁸ Samme s. 111f.

⁹ Samme s. 110.

Det Radikale Venstre og Sydslesvig

blev tilbage, en kursændring, hvis sandsynlige forklaring kan være, at der var et udbredt folkeligt ønske om at støtte de landsmænd, der fortsat måtte leve under tysk styre. Men den underliggende modvilje mod mindretallet kunne af og til tippe denne balancegang, så de radikale pludselig modarbejdede selv renlivede kulturelle formål som fx dansk statsstøtte til opførelsen af Duborg-skolen i Flensborg.¹⁰

FRA BEFRIELSE TIL GRÆNSESTRID

Tysklands genvundne styrke, især efter Hitlers magtovertagelse, og den efterfølgende besættelse af Danmark lagde en naturlig dæmper på en bredere tilslutning til tanken om en dansk genforening med Sydslesvig. Den sønderjyske sag blev atter et forsvar for Nordslesvig, som igen måtte frygte tysk infiltration og annekktion.

Hen imod Tysklands nederlag i Anden Verdenskrig begyndte der dog i kredse inden for modstandsbevægelsen især med udgangspunkt i Dansk Samling at røre sig forskellige tanker om et opgør med 1920-grænsen.¹¹ Ledende folk blandt de tidligere samarbejdspolitikere synes at have været opmærksomme herpå. I P. Munchs erindringer kan man følge nogle af de overvejelser, disse ledende partipolitikere gjorde sig i forbindelse med planerne om dannelse af en dansk regering efter krigens ophør. Munch var efterhånden en ældre herre, var til tider syg, men var dog stadig en af Det Radikale Venstres ledende mænd, der altid – så vidt muligt – blev taget med på råd. Oprindeligt havde socialdemokraten Vilhelm Buhl og de andre ledende politikere ikke tænkt sig andet, end at en sådan befrielsesregering skulle dannes af dem selv – repræsentanterne for de fire gamle partier.¹² Med tiden blev det dog klart, at man ikke kunne komme uden om Frihedsrådet. Således kunne de to radikale folketingspolitikere A. M. Hansen og Jørgen Jørgensen den 16. november 1944 oplyse Munch om sådanne overvejelser.

¹⁰ Samme bl.a. s. 118.

¹¹ Se fx JOHAN PETER NOACK: *Det sydslesvigske grænsespørgsmål 1945-1947*. Bind 1-2. Aabenraa 1991. Her bd. 1, s. 27-31.

¹² P. MUNCH: *Erindringer (bind 8) 1942-1947. Optegnelser fra og om Besættelsestiden 2*. København 1967, s. 287.

Adam Wagner

Munch refererer i forbindelse hermed: »Enhver, der optoges i Ministeriet, skulde erklære sig enig i, at der ikke skulde ske nogen Ændring af Grænsen.«¹³ Det var især de tidligere samarbejdspartiets kandidat til statsministerposten, Buhl, der urokkeligt hævdede dette standpunkt, men de radikale tilsluttede sig med tilfredshed. Og Buhl fik sin vilje: Selv Dansk Samlings ministre i befrielsesregeringen endte med at føje sig.¹⁴ Buhl kunne således den 9. maj 1945 som tiltrådt statsminister læse sin frontale op, hvori det hed: »Regeringen, som staar paa den nationale Selvbestemmelsesrets Grund, er af den Opfattelse, at Danmarks Grænse ligger fast.«

Det Radikale Venstres grænsepolitik havde tilsyneladende sejret; for samtiden har udtalelsen stået som endegyldig: Grænsen lå fast. Vendingen om folkenes selvbestemmelsesret har ganske givet kun tjent det ene formål at legitimere denne politik. Hvem ville vel vende sig imod den retfærdige afgørelse truffet efter princippet om folkenes selvbestemmelsesret, hvis resultat jo netop var 1920-grænsen? Selvom befrielsesregeringen således kunne lægge spørgsmålet om en umiddelbar grænseflytning død, kunne diskussionen om, hvorvidt Danmark på andre måder skulle knytte Sydslesvig til sig, ikke aflives.

Og det sidste ord var ikke sagt. Hen over sommeren 1945 diskuteredes sagen stadig i almenheden. Også Venstre begyndte at ytre sig herom, da partiets leder Knud Kristensen antydede ønsker om Sydslesvig løst fra Tyskland, hvilket skærpedes ved Venstres repræsentantskabsmøde, hvor han den 7. august udtalte, at frontalen jo ikke betød, at »grænsen ikke kan rokkes til sin tid, hvis der sker en virkelig sindelagsændring.«¹⁵ 17. september uddybede han i en tale i Lyngby: »Jeg håber, historien til sin tid ikke vil sige, at vi af skræk eller anden årsag undlod at gøre det rigtige, men at det kan siges om vort slægtled, at det ikke forspildte de muligheder, som forholdene efter den store krig afgav... Det, vi kan gøre, er at støtte vore forposters arbejde og befolkningens bestræbelser for at få Sydslesvig

¹³ Samme s. 297.

¹⁴ *Det sydslesvigske grænse spørgsmål...* bd. 1, s. 88f. Om tilblivelsen af frontalen og om Dansk Samlings tilslutning hertil se også: ADAM WAGNER: 'Da grænsen lå fast' *Nyt fra Dansk Samling* nr. 2. 2005, 61. årg. (temanummer: *Befrielsen – 60 år*). Valby 2005, s. 4-10.

¹⁵ Citeret efter *Det sydslesvigske grænse spørgsmål...* bd. 1, s. 132.

Det Radikale Venstre og Sydslesvig

løsrrevet fra Tyskland.«¹⁶ Fire dage senere fulgte partiet som sådan trop, da Venstres landsmøde udtalte, at »Danmarks sydgrænse må hvile på respekten for den folkelige og nationale selvbestemmelsesret.«¹⁷ Derfor burde også Sydslesvigs befolkning efter et åremål sikres ret til at skabe en grænse efter eget ønske. Udtalelsen var således skærpende, da den ikke blot talte for Sydslesvigs løsrivelse fra Tyskland, men endog antydede, at det var en grænseændring, der var ønsket; men at den ligger fuldt ud på linje med folkenes selvbestemmelsesret, er uden for enhver tvivl, endskønt der altså nu kunne drages et skel mellem dette princip og doktrinen om den fastliggende grænse.

DE RADIKALE STÅR FAST

De indre spændinger i den meget sammensatte befrielsesregering, hvor udenrigsministeren i øvrigt var den konservative John Christmas Møller, der var stærk modstander af nogen form for grænseflytning,¹⁸ tog til hen på efteråret, hvor der 19. september 1945 var en forespørgsel i folketinget til udenrigsministeren. Herunder dukkede det sønderjyske grænseespørgsmål for første gang op i folketinget siden befrielsen. Under debatten fik den radikale ordfører Bertel Dahlgaard derfor lejlighed til at ridse sit partis politik op. Han hævdede, at den enighed, der i maj var opnået, om regeringens »grænsen-ligger-fast«-politik, skyldtes

den Opfattelse, som det danske Folk gennem Tiderne har tilkæmpet sig om, hvad der i Forholdet til vor Grænse er Danmarks Ret. Denne Opfattelse af, hvad der er vor Ret, tror jeg atter er Baggrunden for vor Forvisning om, hvad der ud i den usikre Fremtid bedst vil sikre, at Danmarks Grænse bestaar, Forvisningen om, at kun en Afgørelse, der bygger paa dette Rettens og

¹⁶ Citeret efter TAGE KAARSTED: *De danske ministerier 1929-1953. Et hundrede politisk-historiske biografier*. København 1977, s. 305.

¹⁷ Citeret efter *Det sydslesvigske grænseespørgsmål...* bd. 1, s. 134.

¹⁸ Samme s. 32-38.

Adam Wagner

Retsindighedens Grundlag, kan forankre vor Grænse, saa den skaber den størst mulige Tryghed for vort Fædrelands Fremtid.¹⁹

I sådanne uklare vendinger udtrykkes altså, at grænsen skal ligge fast, fordi folket mener, at den er udtryk for retsindighed. Hvorfor den er retsindig, udvikles ikke, hvilket naturligtvis er et retorisk kneb.

Men kernen i argumentet er da også, at det for Danmark skulle være det sikreste, at grænsen lå fast. Dette udbygges til gengæld med følgende ord:

Endelig, vil jeg sige, skyldes Enigheden, at den nuværende Grænse giver vort Land en særlig Styrke derved, at den gør Danmark til en Nationalstat, en Stat, inden for hvis Grænser der ikke staaer betydende fremmede Mindretal rede til at strække Hænderne frem, rede til oprørske Handlinger, den Dag de maatte finde, at Tidernes Skiften igen har givet dem en Chance.²⁰

Dette argument kunne naturligtvis have noget for sig: Alle i tinget har vel ladet tankerne gå til de hjemmetyskere, der på det tidspunkt stadig var interneret i Fårhuslejren pga. landsskadelig virksomhed. Ikke desto mindre afslører udtalelsen den bagvedliggende tankegang, at de tysksindede syd for grænsen, uanset hvad, ikke kan blive rigtige danske igen. De radikale stod altså fast på, at Danmark ikke skulle benytte sig af, at »Tidernes Skiften« havde åbnet muligheder for Danmark, og det sikkerhedspolitiske – Tysklands mulighed for at udnytte et tysk mindretal i Danmark – tillægges stor vægt.

Mistroen til det ægte i den dansksindede sydslesvigske frigørelsesbevægelse, som så småt var under opbygning, udtrykkes kort efter i ordene, at der er tale om »udprægede tyske Befolkningsgrupper.«²¹ Dette anholdtes af Dansk Samlings Robert Stærmosé, der gjorde opmærksom på, at den igangværende danskhedstilslutning var en foreløbig kulmination på en bevægelse, der havde været i gang allerede fra den første krigsvinter.²² Ligeledes pirkedes der af Venstre-

¹⁹ *Rigsdagstidende. Forhandlinger i Folketinget*. 96de ordentlige Samling 1945. København 1945, sp. 1417.

²⁰ Samme sp. 1418.

²¹ Sammesteds.

²² Samme sp. 1457.

Det Radikale Venstre og Sydslesvig

manden Simon From til det radikale standpunkt med en bemærkning om, at det sønderjyske spørgsmål var et sindelagsspørgsmål, hvorfor det var uholdbart for det danske mindretal, at man, uanset hvor mange der syd for grænsen blev dansksindede, ville holde fast i, at grænsen lå fast.²³

Den radikale linje lå helt entydigt på en fastholdelse af 1920-grænsen, blandt andet pga. mistro til den danske bevægelse syd for grænsen og i direkte forlængelse deraf en frygt for de fremtidige sikkerhedspolitiske konsekvenser; i sagens natur frygt for, hvordan Tyskland under »Tidernes Skiften« ville forholde sig til en ændret grænse.

MOD EN NY GENFORENING ELLER EJ?

Folketingsdebatten den 19. september var fremkaldt af Venstre med det formål at synliggøre Christmas Møllers – og indtil videre de konservatives – lunkenhed over for de danske syd for grænsen.²⁴

Trætten fortsatte den 5. oktober, da Venstre-manden Jørgen Gram forsøgte at få udenrigsministerens tilkendegivelse af, at selvbestemmelsesretten også skulle gælde sydslesvigerne.²⁵ En sådan gav han dog ikke, men havde til gengæld i samme debat bedt om, at Venstre udtrykte enighed i regeringserklæringen, naturligvis på baggrund af Venstres antydningens ønske om en grænseflytning. Dette havde givet Knud Kristensen lejlighed til atter at påpege, at det ikke var »det eneste, der staar i Talen, at Grænsen ligger fast, og river man den Sætning ud af sin Sammenhæng, bliver det ikke Udtalelsens Indhold, men en ensidig Fortolkning deraf, som jeg derfor ikke kan godkende.«²⁶ Selvom Det Radikale Venstre denne gang holdt sig bemærkelsesværdigt tilbage, var fronterne trukket skarpt op inden folketingsvalget senere på måneden, og ingen kunne i hvert fald være i tvivl om, at

²³ Samme sp. 1460.

²⁴ *Det sydslesvigske grænsespørgsmål...* bd. 1, s. 144f.

²⁵ *Rigsdagstidende. Forhandlinger i Folketinget.* 97de ordentlige Samling 1945-46. Bind 1-3. København 1945-46. Her bd. 1, sp. 380.

²⁶ Samme sp. 312f.

Adam Wagner

Venstre lagde mere vægt på den nationale selvbestemmelsesret end på grænsens urokkelighed.

Efter valget i oktober 1945, hvor Venstre var gået ti mandater frem, mens Det Radikale Venstre var gået to tilbage og nu var helt nede på 11, kunne Knud Kristensen overtage statsroret. Dog var den nye Venstre-regering i mindretal og derfor afhængig af andres støtte – herunder Det Radikale Venstres.

I sin frontale den 21. november sagde Knud Kristensen bl.a. følgende: »Ministeriet vedkender sig fuldt og helt den nationale Selvbestemmelsesret, som fortsat maa være Grundlaget for Rigets Grænse mod Syd.«²⁷ Heri siges jo tydeligvis ikke det samme, som der blev sagt i Buhls tale, idet der intet er sagt om, at grænsen skal ligge fast. Det Radikale Venstre godtog denne formulering, men ikke uden at soge at begrænse mulighederne for dens tolkning.

Under finanslovsforhandlingerne i slutningen af 1945 sagde Bertel Dahlgaard – der på dette tidspunkt tegnede partiet sammen med partiets leder, Jørgen Jørgensen – således om statsministerens grænsepolitiske udtalelse, at da den

sammenholdt med det foregaaende Ministeriums Erklæring i denne Sag ved dets Tiltræden kan give Rum for forskellig Fortolkning, vil jeg gerne sige, at jeg gaar ud fra, at Ministeriet ikke under de foreliggende Forhold tilstræber at fremkalde en Afstemning i Sydslesvig om Landsdelens Tilknnytning til Danmark. Jeg gaar ud fra, at Ministeriet er enig i, at den praktiske Anvendelse af Selvbestemmelsesretten altid vil have som Formaal at sikre Nationalitetsprincippets Sejr som Grundlag for Grænsedragningen.²⁸

Hermed var de radikales holdning blottet. Først og fremmest søgte støttepartiet at binde Venstre-regeringen til den foregående regerings formulering om, at grænsen skulle ligge fast; det er tydeligt, at de radikale ønskede at fastholde en forbindelse mellem selvbestemmelsesretten og 1920-grænsen. Dette »uddybes« dernæst ved, at det rent ud siges, at selvbestemmelsesretten alene bør tjene det formål at sikre nationalitetsprincippet's sejr. Sindelagsgrænsen er altså kun ønskelig, hvis den følger sig efter en på forhånd defineret »national« grænse.

²⁷ Samme sp. 406f.

²⁸ Samme sp. 561.

Det Radikale Venstre og Sydslesvig

Her er det jo ikke uden betydning, at de radikale til stadighed omtalte afgørelsen i 1920 som en national afgørelse og stod fast på, at de, der boede syd for grænsen, var »udprægede tyske Befolkningsgrupper« uanset deres historisk set danske baggrund og uanset, om de selv ønskede at ophøre med at være tysksindede. Man måtte således underforstå, at nationalitetsprincippet sejr var vundet i 1920, og at selvbestemmelsesretten således ikke kunne anvendes til Danmarks genforening med flere sønderjyske landsdele.

De radikales forsøg på at binde Knud Kristensen til en radikal udlægning af hans egen tiltrædelsestale havde ikke den ønskede virkning. Den 4. december udtalte han som bemærkning til hævdelserne af, at Danmark skulle forblive en nationalstat, at det egentlig dermed var naturligt at forstå »en Stat, hvor alle tilhørte den samme Nation«. ²⁹ Men så måtte man jo skille sig af med både Færøerne, Grønland og hjemmetyskerne, hvilket statsministeren altså ikke ønskede sig. Videre sagde han:

Jeg stiller mig – og det samme gør, som allerede gentagne Gange nævnt, Regeringen – paa den nationale Selvbestemmelsesrets Grund. Det vil sige, for at tage et Eksempel: Hvis Sydslesvig eller en Del deraf efter et Aaremaal, naar Forholdene igen er blevet mere normale, og naar Sydslesvigerne har faaet Tid og Ro til at tænke sig om, maatte ønske, at deres Landsdel kom til Danmark, fordi de folkeligt og nationalt følte sig knyttet til os, saa vil jeg med Glæde tage imod det. ³⁰

Dette var klar tale, der viste, at det ikke var lykkedes de radikale at kapre retten til at udlægge ordene om den nationale selvbestemmelsesret, selvom regeringens førte politik naturligvis måtte være afhængig af Det Radikale Venstre.

Dahlgaard uddybede sit partis holdning under den videre finanslovsdebat den 13. december. Her gentoges bl.a. det ovenfor citerede standpunkt:

at Danmark skal være en Nationalstat, nemlig en Stat, inden for hvis Grænser der ikke lever store fremmede Befolkningsdele, som kulturelt og folkeligt føler sig i Tilknytning til en anden Nation, og som derfor under ugunstige

²⁹ Samme sp. 637.

³⁰ Samme sp. 637f.

Adam Wagner

politiske Konjunkturer for Danmark kan ventes at ville strække Haanden frem mod denne Nation som Befrier.³¹

Dahlgaards argument er jo i sig selv ganske rimeligt, men det er sigende, at Dahlgaard i situationen ikke tager stilling til, at statsministeren netop lagde vægt på, at Sydslesvig evt. kunne vælge tilslutning til Danmark pga. en fremvokset folkelig og national tilknytning. Dahlgaards indlæg må ses som et udtryk for en aldeles manglende tiltro til ægtheden af den da fremvoksende danskhedstilslutning syd for grænsen. Man kan sige, at statsministerens udsagn – i modsætning til Dahlgaards – er udtryk for den opfattelse, at en nationalstat godt kan rumme nuancer, så længe de blot falder inden for rammerne af den nationale loyalitet; så længe ingen grupper, som Dahlgaard selv formulerede det, føler tilknytning til en anden nation. At sønderjyderne – også de, der var tysktalende, og de, der havde været tysksindede – ved et bevidst valg af det danske netop kunne tænkes at kappe følelsen af tilknytning til Tyskland, overvejes altså ikke, men udelukkes på forhånd. Dahlgaards krav til, hvad sønderjyderne skulle opfylde, før han ville kunne tilslutte sig deres ret til tilslutning til Danmark, var følgerigtigt meget høje: »Hvis, ja hvis Sydslesvig om 50 Aar var en Landsdel med en Befolkning i national Henseende som Nordslesvigs Befolkning i 1920, hvem vilde da ikke tage imod dem med samme Glæde som den, hvormed vi i 1920 tog imod Nordslesvig!«³² Der skulle altså ske et fuldbyrdet sprogsifte. I realiteten var dette en afvisning af selvbestemmelsesretten – det at en historisk set nationalt splittet grænselandsbefolkning selv skal kunne vælge sit statstilhørsforhold evt. som led i en besindelse på den ene eller anden nationalitet.

Der var således ingen tvivl om, at Knud Kristensens mindretalsregering i Det Radikale Venstre havde et støtteparti, der i spørgsmålet om, hvorvidt en folkeafstemning syd for grænsen overhovedet var ønskelig, ikke var den venligt stemt.

I virkeligheden havde regeringen holdt sig tilbage i sagen: På trods af alle statsministerens udtrykte ønsker og regeringens tilslutning til

³¹ Samme sp. 1184.

³² Sammesteds.

Det Radikale Venstre og Sydslesvig

selvbestemmelsesretten, havde regeringen ikke selv søgt at arbejde for en virkeliggørelse af en folkeafstemning syd for grænsen, ej heller havde den i ord bundet sig til noget sådant.

Det skete dog omsider i folketinget den 10. januar 1946, hvor statsministeren udtalte om regeringens sønderjyske politik: »Vi vil ingen Magt- eller Voldspolitik, men at national Selvbestemmelsesret skal være afgørende for Grænsedragningen. (...) og (...) en afgørende Afstemning efter et Aaremaal om Landsdelens Tilhørsforhold. Det er kort vor Politik i Dag. Det er den, vi vil arbejde for.«³³

Dette fik atter engang Bertel Dahlgaard på banen. Som historikeren Johan Peter Noack siger, talte han »som ordfører for Det radikale Venstre« »med hele støttepartiets vægt«. Han advarede indirekte regeringen ved at påpege, at den ikke »i sine handlinger« var nået ud over det stade, hvor man befandt sig ved dens tiltræden, men nu havde statsministeren på »et enkelt punkt« fremsat en udtalelse, »hvis rækkevidde ingen (...) i dag kan overse«.³⁴ Som Noack påpeger, lå der i udtalelsen om, at regeringen endnu ikke havde handlet så vidtgående, som den nu talte, en slags undskyldning for, at Det Radikale Venstre ikke allerede havde sat regeringen stolen for døren; og deri, kunne man tilføje, lå der jo en kraftig advarsel om, at det ville man så gøre, hvis statsministeren gjorde alvor af sine ord.

Den ydre anledning til, at statsministeren nu mere bindende udtalte sig om regeringens sønderjyske politik, var et møde, han to dage tidligere havde haft med ledende danske fra mindretallet. Også to dage før Knud Kristensen havde holdt sin tiltrædelsestale, havde han holdt møde med udsendinge fra mindretallet, hvor de havde søgt at påvirke ham til at sikre en afstemning. Nu ved det andet møde havde mindretallet klart udtrykt ønske om en grænseændring, hvilket altså havde sat et vist skub i statsministeren.³⁵

DANSKHEDENS VÆKST

³³ *Rigsdagstidende...* 97de ordentlige Samling 1945-46, bd. 2, sp. 1643.

³⁴ Citeret efter *Det sydslesvigske grænseespørgsmål...* bd. 1, s. 160.

³⁵ Samme s. 158f.

Adam Wagner

Her kan det nok være formålstjenligt at gøre sig stillingen syd for grænsen klar: Hele den nordvestlige del af det tidligere Stortyskland var under britisk besættelse og dermed også den tyske del af Sønderjylland. Også resten af det slagne rige var besat af allierede tropper. Tyskland var for så vidt ikke mere, og det var op til de allierede, hvad der skulle ske, evt. i hvilken form et tysk rige kunne genopstå. Således måtte ethvert dansk ønske eller krav vedrørende grænsen rettes til Storbritannien.

De danske ledere i Sydslesvig havde i tiden omkring den tyske overgivelse håbet på en umiddelbar indlemmelse i Danmark; dette håb knækkedes allerede af den danske befrielsesregerings tiltrædelseserklæring. Først derefter begyndte man at oprette nye danske foreninger for de mange landsmænd, der nu ønskede at melde sig ind.³⁶ Naziregimet og den almindelige udsigtsløshed for det danske i Sydslesvig havde langsomt nedslidt de danske medlemstal således, at der ved krigens slutning højst var 2.500 organiserede danske ud af en (godt nok før krigen) samlet befolkning på omtrent 330.000.³⁷ Men alle der havde føling med stemningen syd for grænsen vidste, at stadigt flere vendte sig bort fra det tyske og så hen til Danmark som følge af den tyske undergang. Dette viste sig allerede i løbet 1945. Ved årets udgang var der omtrent 12.000 medlemmer af de danske foreninger. En kort tid lukkedes for tilgang af nye medlemmer, men atter fra februar 1946 åbnedes for medlemstilgang, og herefter kom en tilstrømning af forbavsende størrelse: Ved udgangen af 1946 var der over 66.000 medlemmer af de danske foreninger; siden fortsatte tilstrømningen i en lidt lavere hastighed, og medlemstallet toppede ved udgangen af 1947 med over 74.000. Hvad der udover det høje antal medlemmer adskilte den danske bevægelse i 1947 fra den i 1945 var, at der nu var organiserede danske over hele landsdelen (også syd for Danevirke; fx i Egernførde og Rendsborg), hvor der før i udpræget grad havde været tale om en bevægelse i Flensborg med aflæggere i det dansktalende midtland samt i Slesvig og Tønning. Målet kunne der ikke være tvivl om. Noack udtrykker det således: »Det kan siges helt klart og entydigt, hvad drivkraften i den danskorienterede bevægelse var. Det

³⁶ Dette afsnit bygger i det væsentlige på oplysninger i samme værk s. 162-228.

³⁷ JENS STUBKJÆR (red.): *Kendsgerninger om Sydslesvig*. København 1946, s. 5.

Det Radikale Venstre og Sydslesvig

vigtigste motiv bestod i et ønske om, at Sydslesvig så hurtigt som muligt blev indlemmet i Danmark.«³⁸ At dette ønske for manges vedkommende blev taget så alvorligt, at man foregreb begivenhedernes gang ved et ønske om, at børnene skulle lære at tale dansk i stedet for som hidtil tysk, herom vidner det udbredte krav om nye danske skoler. I maj 1945 havde de danske skoler under 500 elever, mens der i august 1947 var mere end 12.000.³⁹

I øvrigt skal det nævnes, at man flere steder måtte vente flere år på at få lov til at opføre danske skoler, så elevtallet afspejler nok tendensen, men viser ikke den fulde størrelse af den efterspørgsel, der var. Dette skyldtes den britiske besættelsesmagt. Den ønskede at begrænse tilgangen til den danske hovedforening Sydslesvigsk Forening og i det hele taget tilgangen til den danske bevægelse. Resultatet blev i mange tilfælde, at briterne viste sig mere restriktive end de prøjsiske myndigheder i mellemkrigsårene, ja, i nogle tilfælde selv mere restriktive end nazisterne havde været. Disse havde på trods af generel chikane dog godtaget sindelag og ikke hjemmesprog som grundlag for, om man kunne sende sine børn i dansk skole eller ej – briterne havde til sammenligning svært ved at godtage, at tysksprogede forældre sendte deres børn i dansk skole. De havde altså ikke forstået – eller ville ikke acceptere – at det at sende børnene i dansk skole var et led i et nationalitetsskifte. De gav sig dog efter pres fra den danske befrielsesregering. Men kun midlertidigt, da der atter i 1946 blev stoppet for oprettelsen af nye skoler.

Noget, der var medvirkende til, at mange hidtil tysksindede blev danske, var de mange østtyske flygtninge, der ved krigens slutning var strømmet til landsdelen. De opfattedes som meget fremmedartede, og når dertil kom deres store antal – der var efter krigen omtrent lige så mange flygtninge som hjemmehørende – frygtede mange for en »überfremdung« af hjemstavnen. Det danske lå da nærmere for end disse mange fremmede tyskere.

I det hele taget havde det indre og ydre sammenbrud af Tyskland og tyskheden, som naziregimet og krigens gang havde medført, i Sydslesvig givet sig udslag i, at

³⁸ *Det sydslesvigske grænsespørgsmål...* bd. 1, s. 211.

³⁹ Samme s. 192.

Adam Wagner

mange søgte tilbage til de danske rødder; både familiens og landsdelens. Uanset alle de nuancer det sydslesvigske sindelagsskifte rummede, var der tale om en helt bevidst bevægelse væk fra det tyske og henimod det danske og altså i en så alvorlig grad, at det var en egentlig genforening med Danmark, der var målet.

Det var denne stadige styrkelse af den danske bevægelse, der var baggrunden for debatten i Danmark om folkenes selvbestemmelsesret.

TILSPIDSNING

Det stod mere og mere klart for regeringen, at den måtte handle, hvis der skulle blive mulighed for en afstemning syd for grænsen; briterne ville ikke tillade særstatus for det danske mindretal og valgte at betragte de nye medlemmer af de danske foreninger som tyske; briterne ønskede i det hele taget at få stabiliseret området snarest muligt, hvilket den omfattende danskhedstilslutning jo ikke bidrog til. Den danske regering vedblev dog – også med de radikales opbakning – at blande sig i forholdene syd for grænsen, da alle var enige om, at det meget store antal tyske flygtninge burde fjernes igen. Briterne tilbød ikke nogen særstatus for området, så skulle der sikres sydslesvigerne ret til en fri afstemning om deres hjemstavns tilhørsforhold, måtte den danske regering handle, og det inden briterne – og de allierede i det hele taget – lagde sig fast på en endelig fredsordning. Den danske regering forberedte da en mere aktiv politik i foråret 1946. Den første markering af dette i almenheden var statsministerens grundlovstale, hvor disse ord lød: »Sydslesvig genvundet, det er kampens mål.«⁴⁰

De andre partiledere må have fornemmet, at regeringen forberedte en mere aktiv Sydslesvig-politik også i praksis, for både socialdemokrater og radikale benyttede samme dag lejligheden til at lægge afstand til tanken om en grænseændring. Jørgen Jørgensen udtalte: »vi kan ikke og bør ikke heroppe fra blande os i Diskussionen om Tysklands indre Forhold med Hensyn til Slesvigs Stilling. (...) vi har i Danmark ikke Adkomst til at rejse Krav af statspolitisk Karakter over for det

⁴⁰ Citeret efter *Det sydslesvigske grænseespørgsmål...* bd. 2, s. 371.

Det Radikale Venstre og Sydslesvig

kommende nye Tyskland.«⁴¹ Fronterne var trukket skarpt op: De radikale ville ikke godtage, at Danmark som udfarende magt skulle udvirke en genforening, mens det just var statsministerens mål.

Bertel Dahlgaard bidrog 10. juni i Freerslev Hegn til striden og udmalede, at det skæbnesvangre i dansk historie netop var indtrådt, da man i tiden inden 1864 opgav tanken om

Slesvigs Deling, som de mest fremsynede ønskede, og valgte Ejderpolitiken (...) Efter 1864 blev gennem to Slægtled Danmarks nationale Haab og Program Slesvigs Deling efter Nationalitet. Programmet fastholdtes i 1920 gennem svære Selvprøvelser (...) Nu siger saa Statsministeren, at Danmarks Maal er blevet et nyt, nemlig at genvinde Sydslesvig. (...) Har mon Statsministeren helt tænkt igennem, at hvis hans nye Maal naaedes, vilde Danmark som før 1864 atter være en Stat, spaltet i Dansk og Tysk, det, der gennem Aarhundreder blev Danmarks Ulykke, og Danmark vilde tillige være Deltager i det store Spil om Tysklands Fremtid. (...) ingen vil i højere Grad end danske Sydslesvigere selv erkende, at i alle vore Handlinger maa Hensynet til Danmarks Sikkerhed være afgørende.⁴²

Dahlgaard søgte altså at fremmale et billede af en ny Ejder-politik lig den, der fandtes i visse nationalliberale kredse, uanset at en sådan dengang var i modstrid med lokalbefolkningens sindelag, mens den, regeringen nu sigtede mod, skulle være i overensstemmelse hermed. Dahlgaard lod altså selvbestemmelsesretten ganske ude af betragtning ligesom det igangværende sindelagsskifte. Til gengæld hævdedes 1920-grænsen atter som den virkeligt nationale grænse. Der er på den baggrund tale om en utvetydig afvisning af enhver mulighed for en genforening med Sydslesvig. Begrundelsen består af to forbundne argumenter: At Danmark ville blive nationalt splittet, og at det ville gøre Danmark til deltager i »det store Spil om Tysklands Fremtid.« Noget, der åbenbart også er ubehageligt – hvorfor siges ikke direkte, men at det har noget med Danmarks sikkerhed at gøre, fremgår. Det er mere end nærliggende at antage, at de radikale har fundet det for farligt

⁴¹ Citeret efter HELGE LARSEN: *Sydslesvig. En dokumentarisk Fremstilling*. Udgivet af Det radikale Venstre. Hillerød 1947, s. 9.

⁴² Samme s. 9f.

Adam Wagner

for Danmark at blande sig i »det store Spil« pga. et nyt Tysklands mulige hævnfølelse og den dermed forbundne fare for en aktiv tysk femtekolonne nord for en ny rigsgrænse ved Ejderen. Hvis ikke det er dette, der hentydes til med »Danmarks Sikkerhed«, kan det være svært at se, hvorfor Sydslesvigs hjemmehørende befolkning skulle kunne udgøre en trussel mod Danmark efter en genforening.

I øvrigt bør nævnes det karakteristiske for den radikale agitation, at de danske syd for grænsen tages til indtægt for den radikale holdning. Det er som regel nærmest for deres skyld, at de radikale mener, som de gør. Her må det dog erindres, at den danske bevægelses ledere målbevidst arbejdede for at opnå mulighed for en afstemning, ligesom hele tilslutningen til den danske bevægelse skyldtes dens krav om genforening med Danmark. Den danske bevægelse i Sydslesvig lå altså ganske på linje med Danmarks regering og bestemt ikke på linje med Det Radikale Venstre.

DE RADIKALES SEJR

Denne sommerpolemik var en slags styrkeprøve. Regeringen stillede mod en mere aktiv politik overfor briterne og ønskede at forelægge dem et forslag om en afstemning ad åre syd for grænsen. I Udenrigspolitisk Nævn forelagde Knud Kristensen 20. juni 1946 den tænkte politik: »Dersom udviklingen i Sydslesvig skulle medføre, at på et senere tidspunkt en afstemning skulle synes at have et fornuftigt formål, ønsker regeringen, at en sådan finder sted, og dersom en sådan afstemning viser flertal for Danmark, ønsker vi, at området skal tilbydes Danmark.«⁴³ Som sommerens ordstrid allerede havde vist, var de radikale ikke til sinds at godtage noget sådant. Regeringen bøjede derfor af, og resultatet blev et kompromis indgået partierne imellem den 4.-5. juli,⁴⁴ vedtaget i folketinget den 9.⁴⁵ Den nu vedtagne erklæring indeholdt ikke nogen formulering om en afstemning

⁴³ Citeret efter *Det sydslesvigske grænsespørgsmål...* bd. 2, s. 378.

⁴⁴ Samme s. 382.

⁴⁵ *Rigsdagstidende...* 97de ordentlige Samling 1945-46, bd. 3, sp. 7066.

Det Radikale Venstre og Sydslesvig

hverken nu eller i fremtiden. Det havde de radikale forhindret. Her søgte de altså at hindre regeringens planer om at sikre en udøvelse af folkenes selvbestemmelsesret. Til gengæld havde de radikale godtaget en i sammenhængen indholdsløs indledende formulering om, at arbejdet for de danske syd for grænsen stadig byggede på »selvbestemmelsesrettens Grund«. ⁴⁶ Dette blev regeringens redningsplanke. Hvorfor statsministeren fortsat med god samvittighed søgte at bearbejde folkestemningen med udtalelser om netop en afstemning. ⁴⁷

Samme sommer fik briterne imidlertid nok af dansk indblanden i forholdene syd for grænsen. Den 9. september afgav briterne derfor en note til den danske regering, hvori der bl.a. stod:

Hans Majestæts Regering har tidligere overfor den danske Regering givet Udtryk for, at den ikke er villig til at tillade Regeringen i en Stat, til hvilken et Mindretal af samme Rod i en anden Stat er knyttet, at fremsætte ekstraordinære politiske Krav paa det paagældende Mindretals Vegne. Paa den anden Side har Hans Majestæts Regering til Stadighed forsikret den danske Regering, at det var dens Hensigt at beskytte den danske sydslesvigske Folkegruppes legitime kulturelle Interesser og velvilligt at overveje alle Forslag, som de danske Myndigheder maatte fremsætte i saa Henseende. (...) Den danske Regerings Holdning (...) synes imidlertid at tyde paa, at den ikke er tilfreds med disse ganske særlige Fordele og med de Bestræbelser, Hans Majestæts Regering har gjort sig for at imødekomme dens Ønsker. (...) Heraf og af Taler, som fremtrædende Danske i den seneste Tid har holdt, maa Hans Majestæts Regering slutte, at det er den danske Regerings Ønske, at den danske Del af den tyske Befolkning i Sydslesvig nu indlemmes i Danmark. (...) Hans Majestæts regering er derfor rede til at overveje ethvert Forslag, gaaende ud paa enten en Befolkningsudveksling eller en Folkeafstemning efterfulgt af en Grænseregulering eller simpelthen en Grænseregulering uden Folkeafstemning. ⁴⁸

Briterne bevirkede, at noten blev offentliggjort.

⁴⁶ Samme sp. 7002.

⁴⁷ *Det sydslesvigske grænsespørgsmål...* bd. 2, s. 398f.

⁴⁸ *Orienterende Oversigter over aktuelle Spørgsmaal. I. Den dansk-engelske Noteveksling om Sydslesvig – med indledende Tekst af Erik Brüel.* København 1946, s. 23.

Adam Wagner

I det her citerede fremgår tydeligt, hvad den britiske politik gik ud på: Fred for indblanding udefra: Et nationalt mindretal skulle ikke kunne bruges af tredjelande til at blande sig i, hvad der foregik i de britiskbesatte områder. Man mente at have været *large* over for Danmark, men nu var bægeret fuldt. Så hellere afstå Sydslesvig eller dele deraf til Danmark. At briterne fremsatte kravet om en dansk beslutning offentligt, tvang naturligvis den danske regering og rigsdag til at tage stilling.⁴⁹ At briterne, hvis man fra dansk side havde svaret med ønske om en grænseflytning, så ville udvirke dette, er der ingen grund til at tvivle på.⁵⁰

På baggrund af de tidligere radikale udtalelser, kunne der ikke være tvivl om, at de ikke kunne ønske, at Danmark svarede briterne positivt på noten. Derfor kunne de radikale, som jo stadig var regeringens støtteparti, holde sig i baggrunden i Det Udenrigspolitiske Nævn, da der her 12.-13. september holdtes møder om Danmarks stilling, og overlade scenen til socialdemokraterne, der også afgjort var imod en virkeliggørelse af selvbestemmelsesretten syd for grænsen.⁵¹ Statsministeren, som jo nok kunne se, at der ikke ville blive flertal for en afstemning i Sydslesvig nu – som han ellers over for sine partifæller afslørede selv at kunne tilslutte sig om nødvendigt – foreslog, at der ved forhandlinger med englænderne i en kommende fredstraktat skulle sikres sydslesvigerne ret til en folkeafstemning.⁵² På trods af at han efterhånden vidste, hvor de radikale stod, har han vel håbet, at de for kompromisets skyld kunne godtage en afstemning ad åre. I selve regeringspartiet var der ikke stemning for at tage et valg på spørgsmålet, hvilket statsministeren ellers selv hældte til. Ligeledes ønskede Venstres folketingsgruppe, at der skulle svares afvisende på de britiske tilbud nu og her. Tilbage var kun for regeringen ved forhandling med de andre partier at søge tilslutning til, at Danmark skulle arbejde for en afstemning syd for grænsen ad

⁴⁹ JARVIN O. MELLEMGAAARD: *Engelsk udenrigspolitik i det sydslesvigske spørgsmål 1945-1946. En analyse af hvorfor den engelske regering i 1946 åbnede døren for dansk indlemmelse af sydslesvig eller dele heraf fra Tyskland, samt hvad motiverne var for dette initiativ*. Speciale fra Københavns Universitet 2001, s. 53.

⁵⁰ Samme s. 77-80; samt *Det sydslesvigske grænse spørgsmål...* bd. 2, s. 418.

⁵¹ *Det sydslesvigske grænse spørgsmål...* bd. 2, s. 422-425.

⁵² Samme s. 423 og 430.

Det Radikale Venstre og Sydslesvig

åre.⁵³ Det var således i virkeligheden et spørgsmål om, hvorvidt man kunne få Det Radikale Venstre med på dette eller ej. Ved Venstres efterfølgende landsmøde 21. september udæskede statsministeren de radikale ved at påpege, at deres tale om selvbestemmelsesretten kun var »ord i tågen«, når de havde »forbudt den danske regering at øve indflydelse over for de allierede magter for at få selvbestemmelsesretten realiseret.«⁵⁴ Statsministeren sluttede sin tale med at sige, at det kunne ende med et valg på spørgsmålet, da sagen var af en sådan betydning, at den måske aldrig mere ville melde sig for os.

Samme dag talte Jørgen Jørgensen i Sorø, hvor det radikale standpunkt blev afsløret: Heller ikke en afstemning ad åre kunne Det Radikale Venstre gå med til. Den lidt søgte begrundelse gik på, at »Kravet om en afstemning ad åre vil rejse alle tyske kræfter i Slesvig imod det danske mindretal, det vil være et irritationsmoment, som vil vanskeliggøre den naturlige udvikling i befolkningen, som måske ellers under en fri folkelig kappestrid kan føre til øget tilslutning til danskheden dernede.«⁵⁵ Atter ses det, at de radikales afvisning af regeringens (og de danske sydslesvigeres) ønske om en afstemning fremføres som en hensyntagen til netop – de danske sydslesvigere. Det er mest rimeligt at antage, at et sådant »hensyn«, der blæser på dem, man angiveligt tager hensyn til, ikke kan være den virkelige begrundelse. Med de radikales tidligere udtalelser fra folketinget i baghovedet virker det unægtelig som om, Jørgensen her i denne klart til offentligheden henvendte tale ikke har villet kalde de danske sydslesvigere for udpræget tyske eller lignende, men altså i stedet til lejligheden har opfundet dette »hensyn« til danskheden som ny begrundelse for ikke at ville have afstemning. I al fald udtryktes det efterfølgende klart, at det ikke ville »være forsvarligt, at kravet om afstemning om et åremål bliver rejst af Danmark over for de allierede magter.«⁵⁶

⁵³ Samme s. 431.

⁵⁴ Citeret efter samme s. 432.

⁵⁵ Citeret efter samme s. 435.

⁵⁶ Sammesteds.

Adam Wagner

De efterfølgende forhandlinger partierne imellem betød ikke overraskende, at Knud Kristensen i svaret til briterne måtte opgive at få nogen som helst formulering med om, at man ønskede en afstemning ad åre. De radikale havde stillet sig endegyldigt i vejen.⁵⁷

Svaret til briterne blev langt og var i øvrigt fyldt med forsøg på dansk indblanden i sydslesvigske forhold – netop det briterne ville have Danmark til at holde op med ved selv at tage over. Men alle de britiske tilbud blev altså afvist, samtidig med at det stadig hed, at »den danske Regering og Rigsdag staar paa den nationale Selvbestemmelsesrets Grund ogsaa med Hensyn til Sydslesvig.«⁵⁸ Hele situationen afslører disse ord som tom snak; skønt de for Knud Kristensen nok er blevet opfattet som det halmstrå, han kunne klamre sig til, hvis han senere ville forsøge at arbejde for en afstemning syd for grænsen. Formuleringen om, at regeringen ikke agtede »at stille Forslag om nogen Ændring i Sydslesvigs statslige tilhørsforhold«,⁵⁹ var dog en afvisning af det britiske tilbud.

NYTTELØST DANSK FLERTAL

Alerede ved den danske notes færdiggørelse kan befolkningen i Sydslesvig siges at have udtrykt ønske om tilslutning til Danmark. Ved kommunevalgene den 15. september samt ved kredsvalgvalgene den 13. oktober havde den danske bevægelse fået stor vælgertilslutning. Godt nok er det svært nøjagtigt at regne ud, hvor stor en del af den hjemmehørende befolkning, der nu støttede den danske bevægelse, dels fordi det kan være svært at udskille, hvor mange tyske flygtningestemmer, der var faldet ved de enkelte afstemningssteder, og dels fordi hver enkelt vælger havde flere stemmer (fx 3, 6 eller 9 i forskellige kommuner i september); ikke desto mindre tyder alt på, at et lille flertal af den hjemmehørende del af befolkningen havde stemt dansk – under alle

⁵⁷ Samme s. 457 og 459.

⁵⁸ *Orienterende Oversigter...* s. 26.

⁵⁹ Sammesteds.

Det Radikale Venstre og Sydslesvig

omstændigheder i området nord for Danevirke.⁶⁰ Bedst var resultatet i Flensborg hvor omkring 96 % af den hjemmehørende befolkning stemte dansk.⁶¹ Selvom der ikke var tale om, at sydslesvigerne officielt havde rejst ønsket om en afstemning – det var dem ikke muligt under den britiske besættelse – må valget ses som udtryk for, at et lille flertal af den hjemmehørende befolkning (i hvert fald nord for Danevirke) ønskede dette. Valgene er nævnt i den danske note til England, men har altså ikke i sig selv kunnet rokke ved det danske folketingsflertals uvilje mod en afstemning, da det ikke, som det hed, var afklaret, om det stedfundne sindelagsskifte var af »varig Karakter«.⁶² Hvorfor denne usikkerhed også skulle afholde Danmark fra at arbejde for at sikre en afstemning ad åre er ikke jo selvindlysende; men sådan ønskede Det Radikale Venstre det.

Det er værd at mærke sig, at med det danske svar af 19. oktober 1946 var muligheden for en generhvervelse af det sydligste Sønderjylland forpasset. Briterne noterede sig de vigtigste punkter i det danske svar. Først og fremmest dette: »*The Danish Government does not want either a frontier rectification without or after a plebiscite, or an exchange of populations.*«⁶³ Det blev altså taget til efterretning, at Danmark ikke havde taget imod det britiske tilbud. Den kattedem, der var indføjjet om, at den stedlige befolkning syd for grænsen selv kunne rejse spørgsmålet, kunne briterne ikke godtage: »*Germany's frontiers must be settled in the very near future and we cannot leave the question of S. Schleswig indefinitely open.*«⁶⁴ Ligeledes fastsloges det i interne britiske papirer udformet som en forberedelse til de allieredes tysklandsdrøftelser, at det danske svars omtale af, at det overlodes til sydslesvigerne selv at rejse grænsespørgsmålet, ikke var »stort mere end kønne ord der skal dække over en ansvarsflygtigelse.«⁶⁵

⁶⁰ *Det sydslesvigske grænsespørgsmål...* bd. 2, s. 441 og 488.

⁶¹ *Det sydslesvigske grænsespørgsmål...* bd. 2, s. 492.

⁶² *Orienterende Oversigter...* s. 27.

⁶³ Citeret efter *Engelsk udenrigspolitik...* s. 67. Oversat: »Den danske regering ønsker hverken en grænseregulering uden eller efter en folkeafstemning eller en befolkningsudveksling.« (Egen oversættelse.)

⁶⁴ Samme s. 68. Oversat: »Tysklands grænser må fastsættes i den allernærmeste fremtid, og vi kan ikke lade spørgsmålet om Sydslesvig åbent på ubestemt tid.« (Egen oversættelse.)

⁶⁵ Citeret efter *Det sydslesvigske grænsespørgsmål...* bd. 2, s. 472.

Adam Wagner

Her kunne nærværende fremstilling for så vidt godt ende. Kampen for Sydslesvig var tabt for denne gang. De radikale fik deres fastliggende grænse og det i en sådan grad, at der i dagens Danmark ingen partiledere findes, der tør undlade at rose grænsen af 1920 eller tør beklage, at grænsen ikke flyttedes efter Anden Verdenskrig.

Men inden der rundes af, skal det nævnes, at de danske stemmetal i Sydslesvig vedblev at vokse, indtil det stod sydslesvigerne klart, at en genforening med Danmark var umuliggjort. Først da begyndte folk at sive fra den danske bevægelse.

Den 20. april 1947 var der atter valg i Sydslesvig, nu til landdagen. Her kunne Sydslesvigsk Forening for første gang opstille med et partis rettigheder, og valgets udfald blev endnu bedre end valgresultaterne fra året før. Nu var der uden tvivl et flertal af den hjemmehørende befolkning, der stemte dansk ikke bare i området nord for Danevirke, men i Sydslesvig som helhed.⁶⁶

Men grænsen lå fast og gør det stadig; sjældent har Det Radikale Venstre i en enkeltsag vundet større sejr end denne.

⁶⁶ LARS N. HENNINGSEN m.fl.: *SSW. Dansksindet politik i Sydslesvig 1945-1998*. Vojens 1998, s. 54. Samt: *Det sydslesvigske grænsespørgsmål...* bd. 2, s. 491.